

Чорна легенда інквізиції

Ми належимо до Церкви, яка має 2000 років. Логіка нам підказує, що ми маємо знати її історію. Насправді ж є по-різному. Тим більше, що роками з різних боків чути голоси часто безпідставної критики діяльності Церкви в минулому. Часом це є кампанія наклепів, в які ми починаємо вірити. Не будемо втікати від важких справ, від того, що було поганого в історії. Отже, розглянемо справу про “чорну легенду” інквізиції.

Народження інквізиції

Якщо ми хочемо зрозуміти інквізицію, мусимо зануритись в історію, щонайменше до V ст. Римською імперією володіє Костянтин, перший імператор, який опікується християнством. Для визнавців Христа – це нова ситуація. Для Костянтина (і в цьому немає нічого дивного, беручи до уваги канони державного управління) – релігія має бути засобом об’єднання суспільства. Для імператора в умовах державної кризи, релігія, передусім, має суспільний вимір, має бути своєрідним інструментом для підтримки найбільшого ідеалу – єдності. Таким же чином світська влада буде відноситись до релігії наступні сторіччя. Той, хто противився релігії – противився державі, противився народу, противився владі, противився засадам, на яких базувались тогочасні суспільні відносини. Тому це потрібно мати на увазі, судячи про інквізицію.

Повернемось ще раз до імператорів IV сторіччя. У 380 році цісар Теодозій на основі віри поставив державне право і визнав християнство за державну релігію; через 12 років на території імперії було заборонено язичницькі культи. Єресь, тобто помилкова інтерпретація віри (яка з’явилась в I ст.) розглядалась імператором, як кримінальний злочин. Потрібно зазначити, що всі ці справи вирішувала світська влада, як тоді вважалось, для добра держави і суспільства, для їхньої стабільності. Церква розглядала єресь в релігійному вимірі і мала одне покарання: екскомуніку (відлучення від Церкви), ініціатива ж кримінального покарання належала державі і на початку багато церковних представників ставилось до неї скептично. З часом ці стосунки змінились, і тут потрібні чергові пояснення.

Краще різка, ніж меч

Вже св. Августин (354-430), навчений досвідченням (він робив спроби розмовляти зі схизматиками-донатистами, бажаючи повернути їх до істинної віри, був свідком багатьох підступів з їхнього боку) припускав застосування “спасенного примусу” з боку держави по відношенню до єретиків, але скоріше як виховного заходу. Примус мав бути не настільки карою, як імпульсом до призадуми і навернення. Разом з тим служив спасінню душі, а це для св. Августина була найбільша ціль (доктор Церкви бачив багато навернених при допомозі різки, які були вдячні за спасіння їхніх душ). Чим же є коротке фізичне страждання по відношенню до втрати вічного спасіння? Таке питання в нинішніх часах здається брутальним, але св. Августина, видатним постатям середньовіччя, папі, врешті-решт, інквізиторам і тогочасному суспільству воно таким не здавалось. Всілякий примус, всіляка кара з точки зору Церкви мала одну мету – добро для покараного, добро

для його душі, яке є незрівнянне з добром для тіла. Це не була помста. Також примус носив попереджувальне значення, оскільки вважалося – подекуди слушно, – що єресь заразна, тому що дозволити єретикові спокійно проголошувати його ідеї, означало наразити велику кількість людей на вічну смерть.

Злочин єресі

Як же трактувалось світське законодавство, яке карало за єресь? Св. Августин не відбирає у влади привілею покарання за порушення суспільного порядку, а власне цим була єресь.

Декілька століть пізніше св. Тома з Аквіну піде ще далі, виправдовуючи навіть тих урядовців, які за єресь карали на смерть. Але це будуть інші часи. З кінця X ст. єресі розповсюджуються в такій мірі, що можуть похитнути структури християнської держави. Кульмінація цього процесу припадає на XII ст. Єресі стають справжнім лихом для суспільства і релігії. Поодинокі проповідники і цілі сектантські групи вже не тільки порушують питання про правди віри, але й про весь тогочасний суспільний устрій. Наприклад, катари виступають проти присяги, на якій базувалась феодальна система, засуджують подружжя, схвалюють вбивство зачатих дітей і заохочують до самогубства через голодну смерть. Також з'являються збройні виступи єретичних груп – і це на фоні наростаючої загрози з боку ісламу. Разом ці фактори вплинули на настрої суспільства і влади. Світська влада, не вагаючись, видавала смертні вироки єретикам, дійшло до погромів з обох сторін, суспільство хвилюється і не дивно – хтось підриває фундамент і засади, на яких базується його життя. Церква ж протиставляється неконтрольованим актам агресії проти єретиків, або євреїв, нагадує владі, щоб та розважливо і справедливо застосовувала силу. Єресь Церква намагається засуджувати словом, диспутами, місійними кампаніями, зрештою, накладанням церковного покарання, тобто покути. Хоча це була малоефективна діяльність. Ситуація набрала доволі драматичного характеру: з одного боку – поширюються єресі, з іншого – неконтрольовані примуси і репресії, що Церква мусить прийняти веління часу.

Що ж з цим робити?

У XII-XIII ст. настають події, які визначили політику Церкви. В результаті порозуміння між Папою Луцієм III і імператором Фрідріхом I Барбаросою в 1184 році, духовна влада мала вести розслідування і виносити вердикт щодо особи, звинуваченої в єресі. Особу, визнану винною в єресі, потрібно було видавати в руки влади для призначення покарання. До 1212 року усталилась процедура, в результаті якої діяльність розпочали інквізитори. На соборі в Тулузі (1229) інквізиція набула відомчого характеру.

Міфи і дійсність

Вище ми розглянули умови та причини, які обумовили виникнення інквізиції. А що з декількастолітньою діяльністю, яка збудила стільки емоцій і обросла стількома міфами? Отже, спробуємо спростувати хоч незначну частину з них.

Міф 1: Інквізиція як всемогутня потвора

Інквізиція ніколи не була загальноцерковною інституцією в тому значенні, що не обіймала постійних централізованих структур (навіть тоді, коли підлягала безпосередньо Папі), організованих, як дехто хоче це представити -на мафіозний зразок. Говорячи про конкретну діяльність інквізиції, потрібно мати на увазі конкретних інквізиторів, діючих в конкретному місці. Провини якогось негідного інквізитора не можуть обтяжувати інших, які не мали на нього жодного впливу.

Міф 2: Інквізиція виникла проти суспільного опору

Масова культура нав'язує такий образ інквізиції, що нібито вона виникла для того, щоб ускладнити людям життя і всі, крім ієрархії та влади, були для неї огидні, боялися її та ненавиділи. Натомість виникнення інквізиції настало при суспільній підтримці. Крім того, навіщо суспільство мало противитись тим, які мали протидіяти ересі?

Міф 3: Інквізитори – це фанатики і простаки

Інквізиторів Церква відбирала дуже прискіпливо, дбаючи, щоб вони були людьми високоморальними та високоосвіченими. Так в більшості випадків інквізиторами ставали найвидатніші уми своєї епохи. Хоча протягом століть серед сотень інквізиторів знайшлися такі, які своїми діями підірвали авторитет інквізиції. Церква не прикриває їх і не захищає їхніх ганебних вчинків. Багатьох з них вже в ті часи звільняли з посад. Наприклад, Робер ле Бурже, інквізитор XIII ст., символ фанатизму для Північної Франції, після декількарічної діяльності був відкликаний, засуджений і ув'язнений. Церква вважала негідних інквізиторів настільки небезпечними, як і єретиків. Поряд також маємо постать св. Петра з Верони, інквізитора, мученика і морального авторитета для своїх сучасників.

Міф 4: Інквізиція не мала нічого спільного зі справедливістю

Історики, навіть противники Церкви, підкреслюють, що інквізиційні суди того часу, як правило були найбільш об'єктивними судами, на яких оскаржений мав гарантію справедливого процесу. Один приклад: король Франції, маючи свої погляди на маєтки тамплієрів, звинуватив їх в ересі. Великий Магістр цього ордену сам попросив Папу про інквізиційний процес, маючи глибоке переконання, що тільки він може винести справедливий вирок. І в багатьох місцях Європи відбулись розслідування, в результаті яких тамплієрів було виправдано від звинувачення в ересі. Король не зважив на ці постанови і спалив декілька десятків тамплієрів.

Міф 5: Звинувачення дорівнювало страті

Інквізитор, прибувши на дану територію для розслідування, спочатку

проголошував “час благодаті” або період, в якому єретики могли визнати вину без будь-яких наслідків. По тому скликались присяжні (місцеві з незаплямованою репутацією). Обвинувачений мав право скласти список своїх ворогів і ті не могли бути свідками. Прізвища свідків не казали обвинуваченому з огляду на помсту. Обвинувачений мав право, а навіть обов’язок (за постановою Григорія IX) на послуги адвоката.

Під час тривання процесу йому приділяли теологів, сповідників, а також шанованих міщан, які мали його навернути. Також давався час на осмислення. Суворо карались свідки, свідчення яких були фальшиві. Немає сумнівів, що мета процедури (крім навернення єретика) була одна – пошук істини. Звичайно, що дуже багато при цьому залежало від чесності інквізитора.

Міф 6: Торттури

Торттури в інквізиційному процесі – не міф, але міфом є представлений нині масштаб цих подій. Слушно визнані тепер за варварство торттури в тогочасному законодавстві були слідчою методикою. Вони були також легальними і мали стисло визначену процедуру. З другої пол. XIII ст. торттури допускаються в інквізиційному суді з двома застереженнями: по-перше, торттури не мали призвести до каліцтва та втрати здоров’я підсудного; по-друге, зізнання під торттурами мали бути вдруге підтверджені добровільно.

Міф 7: Вирок дорівнював смерті

Покарання для єретиків або для тих, хто їм сприяв (таких також судили), були різні: від жертви на Св. Службі (через покуту), вигнання, ув’язнення (в монастирську келію, де надалі проводилась праця над наверненням єретика) і до смертельного вироку. Не відповідає дійсності, що всіх визнаних винними спалювали. Вирок смерті, в залежності від місця і суворості трибуналу, як правило, складав від 1 до 4 відсотків всіх вироків.

Міф 8: Полювання на відьом

“Хто вірить в нічні польоти відьом, мусить бути підданий церковній покуті” – писав в 1000 році єпископ Ворманту. Довгі роки таврувалось не саме чаклування, а віра в можливість такого.

В перші роки діяльності інквізиції з дурною славою Конрад з Марбургу провів так звані процеси “віддаючих честь сатані”. А в другій пол. III ст. Папа заборонив інквізиторам судити за чаклунство. В Іспанії за єресь визнавався сам факт осудження за чаклунство.

Тільки в кінці XV ст. Папа дозволив проведення процесів проти осіб, підозрюваних в чаклунстві. В XVI-XVII ст. настає час “полювання на відьом”. На вогні згоріли декілька сотень тисяч осіб, переважно жінок. І хоча в цьому процесі інквізиція має малий відсоток (два на три вогнища горіли в протестантській Німеччині), масово відьом палили в Англії, відлученій від Церкви, і на теренах, де внаслідок реформації інквізиція не працювала. В часи “полювання на відьом” там, де існувала інквізиція, підсудний принаймні мав

гарантію нормального процесу, в той час, як, наприклад, Кальвін спалював “відьом” без суду.

(“Християнське слово”, ч.2, 1999 р.)